

crkva u svijetu

PRINOSI

BIBLIJA U KATEHIZACIJI DJECE

Ivan Pavić

Otkad sam, prije pedesetak godina, počeo katehizirati djecu, redovito sam uzimao kao podlogu Bibliju. Bez nje nisam katehizirao. Ponukan od subraće u Istri da pišem katekizme na hrvatskom jeziku, jer nismo mogli dobivati one tiskane preko granice, u Hrvatskoj, rado sam se odazvao. Tako sam uz suradnju istarskih hrvatskih svećenika sastavio *prvi biblijski katekizam na hrvatskom jeziku*. To je BOŽJA OBJAVA tiskana god. 1927. te izdana s našom *Danicom* za Istru 1928. godine. (Vidi recenziju prof. Stj. Kramara, *Kršćanska škola*, 1928, str. 67 sl.) Od tada je do danas izišlo 12 izdanja mojih biblijskih katekizama pod različitim naslovima, u ukupnoj nakladi od 216 tisuća primjeraka.

Bio sam povezan i s katehetama u Hrvatskoj osobito kad su profesori Heffler, Kramar i Kornfeind sastavili svoj *Kršćanski nauk za mladež* (Zagreb 1931). Godine 1938. bio sam i na katehetskom kongresu u Đakovu i tu sam nabacio ideju da bi se *biblijski katekizmi* pisali ne samo za niže razrede osnovne škole nego i za više. Ta je ideja onda bila preuranjena, a možda ni sada nije dosta zrela.

Da u katehiziranju pomognem svećenicima i njihovim suradnicima i suradnicama, napisao sam i neke *upute*, koje su izdane kao prilog *Malom katekizmu* (III. izd. 1951; IV. izd. 1962; V. izd. 1965). Sada postaje važno i potrebno prikazati u novom svjetlu naš pristup Bibliji, a također način kako pružati Božju poruku onima koje katehiziramo. To su *djeca* našeg naroda, današnjeg vremena i u našim današnjim prilikama.

U ovom ću prikazu iznijeti najprije povijesni pregled razvoja i kretanja kateheze, zatim svoj pristup Bibliji i katehizaciji, te prikaz glavnih biblijskih katekizama u nas.

I. POVIJESNE CRTICE

Kateheza u prvim stoljećima kršćanstva i u srednjem vijeku

U praktičanskoj su se Crkvi krštavala također mala djeca kršćanskih roditelja. Sami roditelji nosili su ih na krštenje te za njih odgovarali.¹ Tu su krštenu djecu katehizirali sami roditelji ili drugi u obiteljskom krugu, a crkvena katehizacija nije još bila organizirana za malene niti kasnije kad su organizirali *katehumenate*. Osim roditelja, nastupili su u poučavanju djece i njihovi kumovi, a i sama djeca mogla su nešto naučiti od homilija i liturgije.

Kako se katehiziralo?

U prvim stoljećima proučavanje katekumena i daljnje katehiziranje vjernika vršilo se uglavnom polazeći od Svetoga pisma. Sve do polovice 13. stoljeća smatralo se Bibliju osnovnom knjigom za sav kršćanski odgoj; u to se doba i sama teološka nauka sastojala uglavnom u komentiranju Svetoga pisma.²

Kako se vršilo upućivanje »neukih« u *povijest spasenja* svjedoči nam knjiga Sv. Augustina *De catechizandis rudibus*.³

»Rudes« kojima je ovo djelo namijenjeno ne znači ljude neotesane, proste, ili jednostavno »neuke«. Radi se o ljudima koji mogu inače biti i učeni, ali su neuki u vjeri.⁴ Pisac tu cilja na odrasle koji su neuki u vjeri, ali je shvatljivo da to — uz potrebne izmjene — vrijedi i za malene katekumene, za djecu.

Sv. Augustin opetovano traži kao najveću brigu od katehete da s radošću predaje vjeronauk; koliko više tko o tome nastoji, toliko će ga ugodnije slušati. »Ako Bog u davaocu materijalnog novca želi vesela davaoca, koliko više za duhovni?« (2 Kor 9, 7). Kateheta treba u obliku *pripovijedanja* predati čitav nauk spasenja, počevši od stvaranja svijeta pa do Krista i do današnjih dana Crkve. Ocrtavši Krista kao *središte* Starog i Novog zavjeta te njegovu poniznost i ljubav, Augustin zaključuje: »Predstavi dakle sebi ovu ljubav kao svrhu i središte svega što govoriš, pa što god pripovijedaš, iskaži tako da onaj, komu govoriš, slušajući vjeruje, vjerujući se nada, a nadajući se ljubi.«⁵

¹ Vidi bibliografiju u mojoj dizertaciji *De communione parvulorum*, Romae 1952, str. 2—6. Vidi i J. A. Jungmann, *Katechetik*, 2. izd., Freiburg i. Br. 1955, str. 10 s.

² Leon A. Elchinger, *Bibel u. Katechese*, u *Katechetik heute*, izd. J. Hofinger, Freiburg i. Br. 1961, 142.

³ *Sanctorum Patrum opuscula selecta*, izd. H. Hurter (Oeniponti 1869) sv. VIII. Hrv. izd.: Sv. Augustin: *O vjerskoj pouci za neuke*, preveo Urban Krizomali, Split (preštampano iz Lista splitsko-makarske biskupije, s. a.).

⁴ Sv. Augustin predočuje kojim redom, u koju svrhu, iz kojih izvora i kakvom razboritošću katehet mora poučavati katekumene koji žele prijeći na kršćansku vjeru, bilo da su neznalice, bilo naobraženi, i kako mora raščistiti njihovu nakanu te njih same utvrditi protiv sablazni zlih kršćana (br. 2—13. 23; n. dj., str. 93, bilješka).

⁵ N. dj., I, 4; IV, 8.

Ovdje treba istaknuti da Augustin u svojim djelima, kad pripovijeda biblijske događaje, ne ostaje kod samih fakata, nego uvijek pokazuje i na njihovo značenje (mysterium) za nadnaravni vjerski život. (O tome ćemo reći više u III. dijelu rasprave.)

U srednjem vijeku bila je kateheza vezana pretežno na biblijske perikope u liturgiji, posebno pak na zbivanja oko Isusova rođenja i njegove muke. Na tome se inspirirala i likovna umjetnost, kod koje je prevladavala »tipologija«, tako da su osobe, stvari ili događaji Staroga zavjeta alegorijskim tumačenjem nagovijestili Isusa i njegova djela. Također crkvene drame (npr. Passionsspiel: prikazivanje muke Isusove, skazanje) pomogle su za podizanje kršćanskih osjećaja. Uopće čitav kršćanski ambijent, u privatnom i javnom životu, doprinosio je katehizaciji odraslih i djece. Djecu su uglavnom i tada katehizirali roditelji i kumovi. Zato se za kumstvo tražilo poznavanje apostolskog vjerovanja, stanovitih molitava i nekih tradicionalnih formula.⁶

Kateheza u novom vijeku

Značajni su za katehizaciju u novom vijeku otkriće tiska i protestantska reformacija. Pronalaskom tiska lakše se dolazilo do sredstava za katehizaciju: tiskane su liturgijske i katehetske knjige, slike i crteži (osobito ksilografije). Tiskana je već ispočetka i Biblija. No glavni reformator Martin Luter izdao je (1529. god.) svoje katekizme po određenom sustavu i u dijaloškom obliku — vrlo dotjeranim stilom — pa su i katolički katehetski pisci stali sastavljati svoje katekizme u sustavnom obliku. (Među katoličkim piscima katekizama ističu se sv. Petar Kanizije i sv. Robert Bellarmino.) Kako s katoličke strane tako i s protestantske isticale su se i branile posebno one vjerske nauke po kojima su se razlikovale dotične konfesije. Pri tome se pak pomalo prešlo u intelektualizam, u teoretske teološke rasprave koje su bile daleko od života.⁷

Protiv tog intelektualizma prosvjedovale su u protestanata pietističke struje, a u katolika se pojavljuje u 17. stoljeću novi tip katekizma: *Catéchisme historique* od Klaudija Fleuryja (Paris 1683). Pisac zabacuje sustavnu raspodjelu katekizma i traži da se preoblikuje gradivo prema psihološko-pedagoškim zahtjevima, tako da se diferenciraju i katekizmi i njihov oblik prema stupnju razvitka dotičnih katekumena. Na mjesto tadašnjih pitanja-odgovora on hoće da dođu štiva u kojima će imati prednost biblijska povijest. Pri tome se poziva na djelo sv. Augustina, *De catechizandis rudibus*.

Fleury zabacuje također tadašnje ilustriranje nauka pomoću nekritičkog pripovijedanja svakovrsnih legenda o svecima i čudesima, a traži da se iznose biblijski događaji koji su važniji za povijest spasenja, i to redom »naravnim«, tj. onako kako dolaze u Bibliji, bez miješanja s izvanbiblijskim pričama. Govori i o upotrebi slika koje kod djece i nekih zamjenjuju pisanu riječ. Te i druge korisne upute napisao je u uvodu svoga

⁶ Jungmann, n. dj., 14—19; 66.

⁷ Jungmann, n. dj., 67; 76; Karl Raab, *Das Katechismusproblem in der kathol. Kirche*, Freiburg i. Br. 1934, 7—17; 23—29.

katekizma. Mnoga njegova didaktička opažanja vrijede i dan danas.⁸ Ali taj »historijski katekizam« nije imao sreće, jer je dospio čak i na Indeks zabranjenih knjiga.

Međutim, i dalje su se razvijali sustavni katekizmi, pa su od intelektualističkog smjera u doba »iluminizma« pali pod utjecaj racionalizma. Takvim su se iluminističkim katekizmima suprotstavili drugi, zdraviji, u doba romantizma u literaturi. Prema obnovljenim dušobrižničkim strujanjima — pružajući osnovno znanje o vjerskim istinama i moralu — trebaju katekizmi biti i *odgojni*, bliži životu i, dakako, crkvenoj praksi, liturgiji. O tome moraju voditi računa i sadržaj i oblik.⁹

Među onima koji shvaćaju i postavljaju *odgoj* kao glavni zadatak katoličkog obrazovanja ističe se Augustin Gruber (1763—1835). Postavši biskup u Salzburgu, piše katehetska predavanja za svoje klerike te ih uči da je služba katehete: *naviještati*. Pozivajući se na sv. Augustina, kaže da je *pripovijedanje* način koji treba upotrijebiti osobito s djecom. Prvi dio Gruberovih kateheza preveden je i na hrvatski.¹⁰

Mnogi su pisci katekizama slijedili upute i savjete Aug. Grubera, dok su se drugi od njega posvema odalečili. Obavljeni su i neki »reakcionarni« katekizmi, strogo sustavni i apologetski. Među njima se ističe katekizam koji je u Regensburgu sastavio u više dijelova isusovac Deharbe (god. 1847). Glavna je slabost toga katekizma te ujedno i klica njegova prestanka (Todeskeim) to što je izrastao iz situacije svojeg vremena. Logika i apologetika su uvjetovali njegov oblik. Dokazivanje, zaključak i definicija postali su bitna osnova u jednoj knjizi za mladež. U tom udžbeniku vlada samo racionalno umovanje.¹¹

Deharbovi su katehizmi bili prevedeni na mnoge jezike, pa i na hrvatski. U užoj Hrvatskoj su za vrijeme austro-ugarske monarhije (i poslije) upotrebljavali Deharbove katekizme, dok su se u Istri i na Krku služili onima koje su izdali austrijski biskupi.

Ali osim sustavnih katekizama izdavane su i razne biblijske povijesti. Šteta je bila osobito što svagdje nisu znali katekizam povezati s Biblijom.

⁸ Imam: *Catechismo storico*, che contiene in ristretto la Storia santa, e la dottrina cristiana del sig. Claudio Fleury (Venezia 1788) I—II (str. 128 + 176).

⁹ O katehetskim nastojanjima u doba iluminizma i romantizma vidi K. Raab, n. dj., str. 36—37.

¹⁰ Imam: *Theoretisch-praktisches Handbuch der Katechetik für Katholiken im Geist des heil. Aug.* von Augustin Gruber (prerađeno s dodacima), Regensburg 1870 (str. 1048); *Kateheze* Augustina Grubera, nadbiskupa solnogradskega, napisane duhom sv. Augustina, 2. izd., *Prvi dio* za početnike, Zagreb 1876, str. XVII—100. Autor pruža u Uvodu vrijedne napomene o građivu, obliku i postupku. »Građivo našega katehetskog obučavanja valja da bude, i jest jedino: objava Božja. Kateheta treba da stoji pred svojim katehumenima jedino kao poslanik Božji, a ne kao učitelj vlastitoga znanja ili znanja koga mu drago čovjeka... Da pak uzdrži ovaj ugled poslanika Božjega, potrebno je da bude on sam poniknut i ushićen dostojanstvom objave Božje te da si svagda, kad polazi katehizovat, dušu svečano pripravi i ojači...«

¹¹ K. Raab, n. dj., 62.

II. KATEHEZA U XX. STOLJEĆU

Pokreti za obnovu katehizacije u prvim desetljećima

Spomenut ću glavne pokrete kateheta, i to samo na području koje je imalo važnosti za katehizaciju u nas.

Na prijelazu u ovo stoljeće javljaju se organizirani kateheti osobito u Njemačkoj i u austrougarskoj monarhiji. Oni nastoje da se u katehizaciji uvažuju nova dostignuća psiholoških znanosti. Učenik ne smije biti pasivan te samo *primati* znanje koje mu se pruža gotovo, nego mora biti *aktivan*. Nastava mora biti zorna, intuitivna te zaposliti što više dječjih osjetila u *radu*. Također se traži da nastava bude »doživljajna«, da se povezuje s duševnim raspoloženjima učenika, i da bude interes. Tako će se približiti duševnosti djeteta sve objektivne vrijednosti koje mu pruža vjera. Samo znanje ne koristi, ako ne ulazi i u *život*.

Hrvatski kateheti, kojima je na čelu bio prof. Ferdo Heffler, radili su za pobjedu te tzv. *psihološke metode* (drugdje su je nazvali »münchenska metoda«).¹²

Prema spomenutim načelima prof. Heffler je napisao za katehete svoj *Rukovođ I* (Zagreb 1905) i poslije *Rukovođ II* (1913). Dok prvi ima u vidu manju djecu prvog razreda, te se drži biblijskog kronološkog reda, drugi — po novoj psihološkoj metodi — tumači školski Deharbov katekizam (*Mali, Srednji i djelomično Veliki katekizam*) za II, III. i IV. godište podijeljenih, i za III. do V. godišta nepodijeljenih škola. I u tom se *Rukovođu* autor služi pretežno primjerima iz Biblije, iz kojih je nastojao izvoditi katekizamske nauke.

Novije metode i priručnici

Spomenuvši *psihološku metodu* nismo potanje označili njezin postupak. (Obično se ona služi tzv. formalnim stupnjevima.) Ima zapravo više metoda za koje se može reći da su psihološke, a nazivlju se drukčije prema važnosti što se daje sadržaju ili rasporedu gradiva.

Počevši prije tridesetak godina, kateheti su, posebno dušobrižnici, primijetili da za vjeru nije dosta služiti se ispravnom psihološkom *metodom* da bismo stigli do pameti i srca malih katekizana, ako se zanemari ono bitno i presudno: *naviještati* Krista, njegovo evanđelje i djelo otkupljenja na način kako su to činili On i njegovi apostoli i misionari. Takvo se katekiziranje sada nazvalo *kerigmatično*.¹³

U službi toga naviještanja, a odrazujući u tom smislu i teološko-katehetska težišta, sastavljen je *Katolički katekizam* što su ga izdali njema-

¹² Vidi K. Raab, n. dj., 69—79; i posebno za nas vrijedno: F. Heffler, *Grada za povijest hrvatske kateheze*, sv. I i II (Zagreb 1932. i 1934; pretiskano iz *Kršćanske škole*).

¹³ Vidi I. Pavić, *Upute za vjeroučitelje*, Pazin 1962, 8 sl. (o Kerigmi) i 17 sl. (o kateh. metodi). Usp. X. Léon-Dufour, *Rječnik bibl. teologije*, 249, 661, 666, 1004, 1017 s.

čki biskupi 1955. godine za više razrede osnovne škole. Preveden je na mnoge jezike pa i na hrvatski (izd. u Sarajevu). U francuskom je izdanju nazvan *Catéchisme biblique*, jer se lekcije uglavnom oslanjaju na Bibliju, iako ne slijede biblijski redoslijed. Važno mjesto zauzima i liturgija. Taj je isti katekizam kasnije reformiran i izdan 1969. god. ad experimentum. Način izlaganja i rada je sada sasvim izmijenjen, tako da više odgovara antropološkim zahtjevima prema situacijama današnjeg vremena. (Naslov je: *Glauben — leben — handeln*.)

U smislu pedagoških zahtjeva za vjerski odgoj mladih u današnjem se ambijentu vode među katehetima diskusije, stvaraju se planovi i pišu također priručnici. Primjera radi spominjem »*Impulse zur Verantwortung*« (tj. pobude za odgovornost) — za informacije, diskusije i rad kod vjeronauka na obrtničkim školama — (sv. 1. za 10. i 11. školsku godinu) Düsseldorf, 1972.

Za osnovnu školu u Njemačkoj služi pretežno kao tekst za 3. i 4. razred biblijski katekizam *Glaubensbuch* (1962) dok za 1. i 2. razred postoje slikovnice i biblijsko-liturgijski priručnici. (Sada će za školsku katekizaciju u Njemačkoj izaći *Exodus* za 3. i 4. razred.)

U Austriji su izašli novi katekizmi za osnovnu školu, i to *Glaubensbuch* 3. i 4. od Kurta Füngera, a za 5. do 8. od Alberta Höfera. O njima će biti dalje još govora, jer su prva četiri (3. do 6. r.) prevedena i izdana na hrvatskom jeziku.

Kod svih nastojanja da se katekizacija posuvremeni uvijek je opasnost da jedno, obično ono novo, uguši ono drugo što je prije vrijedilo. Naviještanje, je dakako, uvijek bilo bitno: naviještati Krista, to je *Eu-angelion*. Ali kako?

Kad je u ovom stoljeću prevladala (barem u teoriji) psihološka metoda, svladano je ono puko memoriranje zadnjih (ne prvih!) stoljeća. Svi su se zauzeli za psihologiju djeteta, dok su to prije naglašavali ovdje-ondje samo neki pioniri. Ali je i psihološki postupak postojao kao neki šablonski »sustav« katekiziranja. Nedostajao je pravi sadržaj: naviještanje Krista. I to je opet došlo u središte kateheze. Ali Krist je došao i dolazi za nas ljude, kakvi jesmo. Čovjek sa svojim situacijama postaje središtem naše pažnje. Ali je pogibao da on postane središtem svega, tako da lako izbjegne ono bitno: Bog, Božje kraljevstvo u nama.

Pogibao je također da se pri tom previranju metoda i situacija iskriivi ili okrnji navještanje Kristove nauke pa i same Kristove osobe. Baš je riječ *Kerigma* u teologiji spala pod inflaciju; a pod utjecajem Bultmannova demitiziranja iščezava također osoba pravoga Krista, Bogočovjeka.⁴⁴

⁴⁴ Vidi Karl Prümm, *Gnosis an der Wurzel des Christentums?*, Salzburg 1972, 147. U toj knjizi (720 str.) učeni profesor Biblijskog instituta u Rimu donosi opsežnu i solidnu kritiku Bultmannove demitizacije. Vidi i F. Franić, *Putovi dijaloga*, Split 1973, str. 67 ss; P. C. Landucci, *Povijesni Isus i vjerski Krist (Crkva u svijetu)*, 1/1974, 44—51).

III. NAŠ PRISTUP BIBLIJI I NJEZINO VREDNOVANJE U KATEHIZACIJI

Kao vjernici pristupamo Bibliji s posebnim poštovanjem gledajući u njoj riječ Božju, jer je pisana po Božjem nadahnuću. O toj inspiraciji imamo nauk Crkve i tumačenje teologije. Tu je riječ ljudska kojom je kao zaodjenuta Božja riječ, a ta riječ obuhvaća li sva ona znamenja i događaje koji se opisuju. Božja nam inspiracija garantira ispravnost nauka i puta koji se odnosi na ljudski spas.

Naš pristup Sv. Pismu, u pogledu njegova razumijevanja, postao je ispravniji kad je biblijska znanost otkrila u njemu tragove starijih predaja te ih stala kritički promatrati pod vidom *književnih vrsta*. Talko se uzmoglo bolje razlikovati što je u Bibliji ljudsko djelo, što je oblik, a što je Božja poruka. Prema tome može se lakše razlikovati i što je povijesno od onog što nije, a to je ipak važno jer se Božje djelo spasenja odvija u *povijesti*.

Ovdje ne ulazimo u pojedina pitanja koja se pretresaju u egzezezi i teologiji. No, za kršćansku vjeru ne može biti svejedno je li Krist povijesna, historijska osoba, ili možda nije uopće ni postojao, kako su neki tvrdili. A bitno je za nas njegovo uskrsnuće, bez kojega bi naša vjera bila neosnovana (1 Kor 15, 14). Znajući da biblijska povijest o Kristu nije neki kronološki izvještaj, nego je zapisano ono što su svjedočili i propovijedali apostoli i prvi učenici, moramo ipak biti sigurni da je Krist za nas umro i doista uskrsnuo, a tadođer znati što je on učio ljude (iako ne znamo ipsissima verba), i da je činio »znamenja« za dokaz svoga poslanja i svog božanstva.

Protestantski pastor Rudolf Bultmann uči da je Riječ Božja djelovala svojom snagom već u Starom zavjetu, a u Novom se zavjetu pojavila u Kristu kao osoba. Krist je postao Riječ radi nas ljudi. Zato Bultmann kaže da je Krist božanska osoba ukoliko se pripoćuje, objavljuje ljudima, nama koji vjerujemo.¹⁵

Prema toj mističnoj, a nejasnoj pretpostavci Bultmanna, uopće nije važno je li Krist doista uskrsnuo, je li činio znamenja ili čudesa. To ne spada u povijest. Bitna je *objava* koju zajednica vjernika i sada neprestano prima od proslavljenog Krista.

Nemoguće nam je upuštati se u maglovitu *mistiku* Bultmanna i njegovih sljedbenika (među kojima mogu lako naći mjesta i razne kršćanske sekte). Ali moramo istaknuti da ta lijepa mistika, koja se prikazuje kao znanstvena egzegeza, lako nalazi pristaše kod onih koji samo pomoću egzegeze hoće da kritički i racionalistički protumače sve pojedinosti iz Evanđelja: za njih su čudesa obične legende, proroštva su »vaticinia ex eventu«, tj. nisu izrečena prije događaja, nego poslije, itd.

Polazeći od svog eshatološkog pojma vjere, Bultmann je došao do zaključka kojim je Goethe ironički definirao čudo: »Glaubens liebstes

¹⁵ R. Bultmann, *Das Evangelium des Johannes*, u: Leo Scheffczyk, *Von der Heilsmacht des Wortes*, München 1966, 158(2).

Kind« — omiljelo dijete vjere. Prema njegovu naučavanju, *vjera* prve kršćanske zajednice stvorila je i vjeru u Isusovo uskrsnuće. To im je trebalo da se time svlada »scandalum crucis«, sablazan križa. Bultmann je i dalje prihvaćao, kako je i »vjerovao«, Isusovo uskrsnuće, ali uskrsnuće »po kerigmi« (»Jesus ins Kerygma auferstanden«).¹⁶ Iz toga slijedi ova distinkcija: jedno je Isus kerigme (navještanja), drugo je historijski Isus. O tome su se, osobito u Njemačkoj vodile sitničave rasprave. Ali se u najnovije vrijeme ozbiljno reagiralo protiv te pseudo-mistične i ujedno racionalističke zablude.¹⁷

Što se tiče samih *čudesa*, treba znati da mnogi ničeju njihovu *moćnost*; kažu, naime, da Bog ne može nikada, pa ni u izuzetnim slučajevima »kompromitirati« prirodne zakone. Možda je toj predrasudi kriv i neispravan pojam o čudu. Ali je već prije 1500 godina sv. Augustin ispravio takav pojam. On veli da se čudesa ne protive prirodi, nego se protive onome što mi znamo o prirodi.¹⁸ Možemo ukratko odvratiti i ovo: Zar Bog koji je sve stvorio i sve stvara, on koji je čovjeku dao slobodu, ne bi više bio slobodan u svojim djelima? Inače treba kod čudesnih događaja uzeti u obzir i *način* kojim se ostvaruju. Tako npr. znamenja nad Egiptom u vrijeme Mojsija mogu biti u sebi naravne pojave, a njihov se čudesni karakter otkriva u načinu kako se oni na Jahvinu zapovijed pojavljuju i ostvaruju.¹⁹

Značenja u Bibliji

Sada je Sv. Pismo ponovno zadobilo svoje mjesto i svoje značenje. Po zapisanim riječima i djelima nudi nam se ne samo neka pouka nego i spasonosno nadahnuće — ako se doista Bogu otvaramo. To pokazuje u pokoncilskoj obnovljenoj liturgiji *Služba riječi* s izabranim biblijskim čitanjima.

Do sada se kateheta u Biblijskoj povijesti zadržavao više na samim faktima, činjenicama koje se u njoj pripovijedaju, rijetko se odalečivao od njih — osim gdje je kao u usporedbama očito preneseno *značenje*. Tako npr. Kristova usporedba o sijaču (Lk 8, 5 ss; Mk 4, 3 ss) ne bi imala smisla bez prenesenog značenja. Tu je i sam božanski Učitelj pomogao učenicima da mogu shvatiti pravo značenje, »tajnu (to mysterion) — kraljevstvo Božje«.

¹⁶ Prümm, n. dj., 593 s.

¹⁷ Vidi *Bibel und Kirche* (Stuttgart), 2/1969. (*Zugang zum historischen Jesus*) i 1/1974. (*Wunder in der Bibel*). Usp. W. Trilling, *Evangelien und Leben Jesu*, u: W. Kern — G. Stachel, *Warum glauben?* (3. izd.), Würzburg 1967, 203—207.

¹⁸ »Nec ista, cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis quibus aliter naturae cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit« (*De Genesi ad Litteram*, 6, 13, 24; u: Rouët de Journel, *Enchir. patr.*, n. 1697). — Vidi A. Kusić, *Ontološko-teološki pristup čudu* (*Crkva u svijetu*, br. 1, 1974, 38—43). Kratku i ujedno iscrpnu raspravu o čudesima ima F. Zehrer, *Das Problem der Wunder Jesu* (Th. pr. QS, Linz, br. 3/1974, 233—243). O čudesima ima X. Léon-Dufour, n. dj., 160—172.

¹⁹ Vidi Celestin Tomić, *Znamenja nad Egiptom* (*Veritas*, br. 5/1974, 28—30). O krivoj pretpostavci da su »čudesa nemoguća« usp. Albin Škrinjar, *Sadašnje stanje bibl. znanosti* (*Obnovljeni život*, 4/1973, 318).

Ali takvo duhovno i nadnaravno značenje treba prozreti i kod činjenica koje imaju svoju vrijednost za sebe. Spomenut ćemo par primjera iz tumačenja sv. Augustina.

Tipičan je primjer *misterija* ili duhovnog značenja kod čuda kojim je Isus ozdravio slijepca od rođenja (Iv 9, 1 ss). Tu i samo Evandjelje daje slutiti da tjelesni vid što je Isus dao slijepcu označuje »svjetlo« Božje, a to je Isus sam (Iv 8, 12). Tumačeći to mjesto sv. Augustin kaže da je slijepoća nevjera i grijeh, a svjetlo dolazi po vjeri. Takvim poukama on sprema i katehumene na krštenje.²⁰

Uskrišenje mrtvog mladića u Naïmu (Lk 7, 11 ss) daje povod sv. Augustinu da govori o duhovnoj smrti i povratku na duhovni život.²¹ I kod drugih događaja što ih čitamo u Evandjelju sv. Augustin, slijedeći sv. Pavla, nastoji otkrivati otajstveni smisao, misterij. Pošto je ispriповjedio prizor Isusova pomazanja u Betaniji (Iv 12, 1 ss), kaže: »Factum audivimus: mysterium requiramus« (čuli smo događaj — tražimo značenje). I nastavlja duhovni govor.²²

Za naš duhovni život i za Crkvu je važniji taj otajstveni smisao nego sam događaj koji se pripovijeda. Ali tragajući za raznim »značenjima« ne smijemo prezreti ono prvo značenje koje je dao sam Isus nekim događajima kao što su njegova *čudesa* ili »znamenja«, znakovi njegove moći. Ti su znakovi ne samo izvanredni poticaj za naš vjerski život, nego su — prije svega — i dokazi, ovjerenje Božjeg poslanstva. Nisu to matematički ni filozofski dokazi, nego — da se poslužimo analogijom — neka »akreditivna (vjerodajna) pisma« kojima se predstavlja poslanik jedne države. Netko može i odbiti poslanika jer neće da s njim pregovara. Tako i ljudi mogu odbiti Božjeg poslanika. Stoga Isus nije htio činiti čudesa, znamenja za one koji nisu bili otvoreni za razgovor, nisu bili spremni da vjeruju. Tražio je, osobito za ozdravljenja, barem neku početnu vjeru (ne kao da bi bolesnikova vjera mogla uzrokovati ozdravljenje). Ali je tražio *vjeru*, još više, i poslije učinjenih čudesa. Zato je prijetio gradu Korozainu i Betsaidi što unatoč za njih učinjenim znamenjima nisu prihvatili vjeru (Lk 10, 13—15).²³

Ne možemo dakle reći da vidljiva čudesa nisu služila i kao *dokaz Isusova poslanstva*, pa i njegova božanstva. Na te svoje znakove se pozivao pred svojim prijateljima i neprijateljima (Mt 11, 3—6; Iv 10, 25). Ti dokazi čine da vjera bude razborita, ali da ujedno ostane i *slobodna*, inače ne bi bila vjera. Drugi vat. sabor kaže da je Krist »*čudesima podupirao i potvrđivao svoje propovijedanje, ali samo da pobudi i pojača vjeru slušalaca, a ne da na njih vrši pritisak*« (Dekl. *Dignitatis hum.*, 11).

Teže je suditi o pojedinim čudesnim stvarima ili događajima što se pripovijedaju u Starom zavjetu. No znamo da je Bog slao i svoje proroke, a ti su proroci više puta tražili od Boga neki »znak« kojim će i sami

²⁰ *Tract. 44 in Ioann.* (Brev. Rom., Feria IV infra hebdom. IV Quadr.)

²¹ *Sermo 44 de verbis Dom.* (Brev. Rom., Homil. in dom. XV post Pentec.)

²² *Tract. 50 in Ioann.* (Brev. Rom., Feria II Hebd. Sanctae.)

²³ Usp. F. Neidl, *Unser Glaubensbegriff und die Heilungen Christi*, u *Entschl. luss*, Okt. 1973, 13—16.

sebe osigurati da se ne radi o samoobmani i »znakove« (čudesa ili pro- roštva) kojima će ovjerovati svoje poslanje kod naroda.²⁴

Zadržali smo se malo više kod čudesa, jer su novi kateheti »otkrili« važnost njihova značenja pa slijedeći pod svaku cijenu »novu egzegezu« Bultmannove škole ne priznaju čudesima bilo kakvu vrijednost dokaza, pa čak ni njihovu stvarnost.

Također autor novih austrijskih Katekizama 5—8, prof. Albert Höfer, oslonio se osobito na Bultmanna.²⁵ On je u svojem priručniku za kate- hete predložio kateheze za učenike 7. razreda o ozdravljenju slijepca od rođenja (Iv 9, 1—41) i o uskrsnuću Lazara (Iv 11, 1—46), ali to on (pozi- vajući se i na Bultmanna) skroz demitizira u isključivom smislu »znače- nja«.²⁶ No kad je isti autor napisao svoj *Religionsbüchlein 7* za školu, izostavio je takve demitizirane kateheze, jer mu biskupi ne bi bili knji- gu odobrili. Ali on nastoji biti dosljedan u svome stavu prema historič- nosti čudesa.

Neki ne vole iznositi čudesa u katekizmu za djecu da bi ih tobože oču- vali od magičnog mišljenja, što ih kasnije može dovesti i do nevjere. Treba razlikovati. Isusova su čudesa, osobito za djecu, znak da je Isus nešto više od obična čovjeka. Dječje psihološko raspoloženje je pak takvo da ne samo vjeruje u čudesa nego ih traži. Glavno je da mi ne pričamo djetetu kojekakva čudesa da bismo time zadovoljili njegovu radoznalost. Dok u djetetu utvrđujemo nevinu povjerljivost prema Bogu, odvrćat ćemo ga od afektivne preuzetnosti. Čuvat ćemo ga i od magičnog men- taliteta i od racionalizma.²⁷

U tumačenju Biblije važan je i simbolički smisao. Mnogi događaji i osobe Starog zavjeta uzimaju se kao pralik (tip) događaja ili osobe Novog zavjeta. Bitan je odnos između oba zavjeta. »Stari zavjet stoji prema Novome kao pripremanje, obećanje i očekivanje prema ispunjenju«. Na taj odnos i simbolizam pozivaju se često Isus i sveti pisci. I u katehezi se često upotrebljavaju te sličnosti, ali nama nije slobodno po volji proširivati tipsko tumačenje.²⁸ A mora se pri tom gledati i na umnu zrelost učenika.

²⁴ Kakvu snagu dokaza i pod kojim uvjetima mogu imati znamenja ili čudesa Starog i Novog zavjeta, tumači K. Prümm, n. dj., 306 sl. To su teološka, a ne samo egzegetska pitanja. — Usp. Kurt Frör, *Wege zur Schriftauslegung, Biblische Hermeneutik für Unterricht und Predigt* (3. izd.) Düsseldorf 1967, 331 s.

²⁵ *Katechetische Blätter*, br. 12/1973, str. 775 sl. — U br. 9/1973, 566—569, kri- tika pokazuje na mnoge didaktičke i pedagoške propuste, pa i na to što autor potcjenjuje umne sposobnosti djece kad se radi o čisto vjerskim stvarima. U br. 11, 704 sl, dolazi obrana autora i njegovih pristaša (obrana dosta ljutita).

²⁶ *Biblische Katechese — Handbuch für die 7. und 8. Schulstufe* (Salzburg 1967), 153—157.

²⁷ Usp. *Prakt. Wörterbuch d. Religionspädagogik u. Katechetik* (Wien 1973), r. »Magie-Mythos« i »Kairos«.

²⁸ A. Kresina, *Stanje biblijskih znanosti poslije II. vat. sabora*, u *Bogosl. smo- tra*, 2-3, 1973, 223. — Kako se služiti Starim zavjetom za plodnu katekizaciju mladeži, može nam izvrsno pomoći djelo Bernarda Groma: *Katechesen zum Alten Testament* (Einsiedeln 1967, 528 str.). Tu se iznose ne samo praktična

IV. GLAVNI BIBLIJSKI KATEKIZMI U NAS

To su, kako je poznato, dva moja biblijska katekizma: *Radosna vijest*, 8. izd., i *Knjiga o Božjem narodu*, 2. izd. (oba su priručnika) izašla u Rijeci koncem 1972. godine, svaki u 20 tisuća primjeraka). »Radosna vijest« se sprema sada za 9. izdanje, jer je sve više tražena i tamo gdje je prije nisu poznali ili upotrebljavali.

Kršćanski nauk (u većim i manjim izdanjima) od F. Hefflera i dr. je također veoma poznat te se još upotrebljava premda su prošle 43 godine od prvog izdanja (HKD sv. Ćirila i M. u Zagrebu).

Godine 1971. izdao je KIC u Zagrebu dječji priručnik *U tvojoj radosti Gospodine*, a uza nj i vodič za katehete i roditelje.

Katekizme 3—6 od Kurta Fingera i Alberta Höfera izdala je 1973. god. Kršćanska sadašnjost u Zagrebu.

Primjedbe pojedinim priručnicima počevši od najnovijih

Positivno je u *Katekizmima 3—6* što iznose — osobito pomoću slika, fotografija i primjera — raznolike *situacije* današnjega svijeta pa time postaju zanimljivi i nekako noviji. Pitanje je da li to »novije« poslije nekog, pa i kratkog, vremena ostaje doista *ново*. Trebalo bi to obnavljati svake godine... Također je pitanje da li iznesene nove situacije doista odražavaju i ono biblijsko na koje se odnose i koje bi trebalo »posadašnjiti«.

Negativno mi se čini već to što su knjige sastavljene za jednu drugu zemlju i narod, dok bi trebalo u prvom redu obzirati se na *našu situaciju*. Pa i opseg materijala je preopsežan za *naše prilike* (u nas možemo računati na jedan sedmični sat vjeronauka kroz malo godina, dok u Austriji imaju mnogo više vjeronauka, i to u državnim školama).²⁹ Dodajem i to da je autorova redakcija istih katekizama za Njemačku (*Religionsbuch 5—8*, Donauwörth, 1973) jako izmijenila austrijski tekst, posebno izborom drugih novih primjera i slika. Koliko više bi trebalo sve mijenjati za nas gdje su sasvim druge prilike!

Što se tiče *sadržaja*, treba imati na umu da prof. A. Höfer, autor »K. 5—6« slijedi »novu egzegezu« R. Bultmanna i njegovu demitizaciju. Ako se ta demitizacija i ne pokazuje izričito, lako se daje zaključiti iz onoga što je nejasno ili tek napola izrečeno, ili prešućeno. Tek jednom se bojažljivo izražava da je Isus Bog (»K. 5«, str. 46), a posvuda se govori da je on Kralj, Osloboditelj itd. — Dva štiva »K. 5« (str. 46. i 65) nose kao naslov pitanje: *Tko je Isus Krist?* Toliko se ističe tu i drugdje da je on Kralj, skriveni Kralj, najveći Božji poslanik, B. poslanik-patnik, Sin Božji itd.

●
načela, nego su i obrađene 43 uzor kateheze, a uz njih su crtane žive slike, pune značenja, zgodne i za crtanje na školskoj tabli. — I naša *Knjiga o Božjem narodu* nastoji da Stari zavjet prikaže u svjetlu Novoga.

²⁹ Vidi u BS 4/1973, str. 530. sl. blage primjedbe u optimističkoj recenziji Tome Petrića.

Da je Isus pravi Bog moralo bi biti razvidno također iz kojeg biblijskog štiva i tumačenja. No Höfer načelno traži od kateheta (i naravno od katekizama) da ne bi prema iznesenim tekstovima formulirali kakve dogmatske nauke ili opća pravila. To naime imaju izvući sami učenici pomoću »egzistencijalne« kateheze i svoga iskustva.³⁰

Iz tih se katekizama može dobiti slika Isusa samo kao Čovjeka, čovjeka patnika. Često se Isus spominje i kao »Sin Božji«. Ali to može biti i u Bultmannovu smislu — a i u smislu jehovaca(!) koji vjeruju da je Bog svoga Sina Isusa uskrisio, ali ne da je Isus i pravi Bog. (Za dogmu o presv. Trojstvu jehovci kažu da je to poganski mit i da potječe od sotone.)

Također vjerska istina o izvornom (istočnom) grijehu nije iznesena (ne mislim tu na biblijsku »sliku« o zabranjenom voću i zmiji). Doduše u »K. 5«, str. 60, čitamo: »Što znaš o grijehu svih ljudi?« Prema danom odgovoru može se tu misliti samo na neki kolektivni, a ne na izvorni grijeh.

Pedagoški nije ni malo na mjestu ono u »K. 5«, str. 27, gdje se iznose »pljačkaški pohodi« Davida u službi Filistejaca. Najednom je prekinuta pripovijest pa je autor svojim riječima to sažeo, da ne mora reći kako je David ubijao zarobljenike (i time se pokazao mnogo okrutnijim od beduinskih pljačkaša) (1 Sam 27, 9—12). Kad se ono čita, lako da dijete (koje treba da je aktivno!) upita kateheta: »A što je D. činio sa zarobljenicima?« Katehet ne može reći: »Ne znam«... Zar nije trebalo izostaviti sav onaj izvještaj o pljačkaškim pohodima, kako to čine sve Schulbibel i katoličke i protestantske?

Isusovo slavno uskrsnuće, središte naše vjere, moralo bi u katekizmima biti posebno istaknuto kao stvarni događaj, iako se ne može opisati kako se to zbililo. U tim »novim« katekizmima to je manjkavo. »Prazan grob« nije nikakav dokaz uskrsnuća; može biti tek neki simbol za nas koji vjerujemo. Također nije dosta reći: »Bog je Isusa uskrisio«, iako su apostoli tako govorili Židovima. Samo tako su se ispočetka mogli izraziti, ali su istinu uskrsnuća naviještali i drugim riječima.³¹ No, kad uočimo čitav Novi zavjet i neprekidnu temeljnu kršćansku nauku, znamo da je Isus Bog odvijeka te da je on i svojom snagom uskrsnuo. Negdje moramo u svojim katekizmima jasno i otvoreno izraziti tu katoličku istinu.

Treba priznati da ima u tim priručnicima i dobrih pozitivnih stvari, ali ima i još dosta negativnih i osobito suvišnog erudicionizma. Sumnjam da bi se mogli zgodno reformirati tako da bi našoj djeci služili za katolički vjerski odgoj.

Kršćanski nauk od F. Hefflera bio je velik korak naprijed prije četrdesetak godina. Istaknuo sam nedostatak što je 60% njegovih pitanja-odgovora jednostavno preneseno iz Deharbova katekizma. Ako je to onda bilo potrebno zbog tradicije, barem u novije vrijeme trebalo je to pro-

³⁰ Katech. Blätter, 3/1968, 185. sl.

³¹ Usp. Jakob Kremer, *Gott hat ihn auferweckt*, u *Entschluss* Apr. 1974, 324 sl.

mijeniti na bolje. Uzmanjkao je autor, koji bi doista bio znao reformirati to svoje djelo.

Godine 1971. došao je k nama iz Francuske priručnik koji je ondje namijenjen za djecu od 7. do 9. godine. To je *U tvojoj radosti Gospodine*. U sveščiću za katehete, str. 7, piše da »rad« nije zadatak koji se vrši kod kuće, nego da je »bolje da se odvija za vrijeme vjeronauka...« Sve je to lijepo. Ali u Francuskoj imaju svakog četvrtka školski praznik pa ujutro drže djeci vjerske vježbe i nauk, a još imaju po jedan sat u tjednu vjeronauk (ukupno oko četiri sata tjedno).

Naš je umjetnik Bifel lijepo ilustrirao tu knjigu. Šteta da nisu angažirali i hrvatske katehete da sastave priručnik za naše prilike. Inače se dade lijepo upotrijebiti u I. razredu, a može pomoći i u drugome. Možda bi se ubuduće moglo misliti na jednu knjigu, slikovnicu za I, a jednu za II. razred.

»Knjiga o Božjem narodu« nastala je iz potrebe da dobijemo zgodan biblijski katekizam za IV. i V. razred. Za njezino sastavljanje upravio sam poziv subraći na liturgijsko-katehetskom tečaju u Zagrebu u veljači 1965. godine. Pomoću suradnika iz više krajeva naše domovine djelo je napisano i izdano godine 1967. u Pazinu, i ponovno godine 1972. *Upozorenja* na str. 229. drugog izdanja pokazuju svrhu knjige i način kojim se treba njome služiti. Knjiga je kratak i praktičan *uvod* u Bibliju i tek malen izbor odlomaka iz Biblije, ali ujedno pruža i sve što je bitno za kršćansko vjerovanje i život po vjeri.

Kao uzor kod sastavljanja služila je francuska knjižnica *Vers toi Terre promise*. Još sam se za didaktički postupak ugledao u školsku čitanku *Prozor u svijet* za 5. razred, gdje iza svakog štiva ili pjesme slijedi *Razgovor o štivu* (s izvodenjem osnovne misli), pa onda *zadaci* itd. Slično moramo i mi riječ Biblije meditirati te isticati što je važno za vjeru i život.

Zrelije se može iskoristiti *Knjiga o Božjem narodu* u V. i VI. razredu, dakako uvijek uz pomoć još i drugih štiva iz *Sv. Pisma* i povezujući Stari zavjet s Novim. Pri izabiranju Biblijskih pripovijesti napast je katehete da traži i predaje sve što može biti djeci zanimljivo, senzacionalno. Ali to je pogrešno ako se ne pazi i na ono što je vjerski i moralno odgojno. Također moramo korisno upotrijebiti vrijeme koje imamo za vjeronak. Stoga ne valja čitati ili pripovijedati bilo što samo da je biblijsko!³²

Radosna vijest je prije nosila naslov *Mali katekizam*. To nije bio neki izvadak iz kakvog velikog katekizma (kako se jednom prakticiralo: iz *Velikog* su izvukli *Srednji* pa iz toga *Mali katekizam*). Zapravo je ispočetka sastavljen za najmanju djecu, a poslije se još dodavalo kako su tražile prilike i željeli kateheti. Pisan je tako da se može koristiti i gdje nema kateheta. Roditelji i djeca su se u njemu snalazili.

³² Vidi još i moje prijedloge u *Katehistu*, 4/1970, 36. sl.

Sadašnje prilike omogućuju i zahtijevaju nešto bolje, ali se ne možemo mjeriti s drugim zemljama gdje imaju obilnija sredstva i vrijeme za vjeronauk. Mnoge župe u našoj domovini traže baš *Radosnu vijest* (8. izd.), a neki bi željeli da se štogod još ovdje-ondje doda, dok drugi vole da se nešto skрати ili pojednostavi.

U nekoj velikoj župi, gdje se drži vjeronauk posebno po razredima, uveli su nove *Katekizme* od KS, ali za seosku djecu koja dolaze izdaleka pa se poučavaju po grupama imaju *Radosnu vijest*. Imade i župnika koji drže »R. v.« da njome *nadopunjuju* nauke koje nisu obrađene u novim *Katekizmima*.

U Francuskoj su stali izdavati jednu vrstu katekizama za gradove, drugu za sela. Mislim da u Hrvatskoj nećemo do toga doći iz više razloga. Da ne bude previše zbrke (ni diskriminacije) bolje je težiti za što boljim katekizmima za svu normalnu djecu; a *osim* tih katekizama i *uz* njih bi koristilo izdavati brošurice, svešćice kao časopise ili listove. U tim listovima određenim za pojedine razrede iznosilo bi se uvijek nešto *ново*, svježe, aktuelno, praktično. To bi moglo služiti i kao »radne bilježnice«.

Neki imaju fiksnu ideju da se djeci svakog razreda osnovne škole mora po što po to dati poseban katekizam. Pa to nemaju svuda ni u najnaprednijim zemljama. Ima i dosta novih priručnika određenih za dva razreda. U nas su mnogo češće prilike koje to traže, a posebno je to potrebno za spremanje djece na sakramente.

Inače, kao što učenici trebaju za školu čitanke, računice, zemljovidne karte itd. — zašto da se za vjeronauk ograničimo na jedno sredstvo: na katekizam? Pružajmo djeci još i druga pomagala, kojima bi trebalo obogatiti i vjeronaučne dvorane.

Radosna vijest je uglavnom određena za II. i III. razred. Ako se za I. i II. uzima slikovnica *U tvojoj radosti Gospodine*, trebalo bi barem u drugom polugodištu II. razreda uzeti i *Radosnu vijest* da se njome upotpuni koliko treba dotičnoj djeci. U nekim mjestima upotrebljavaju *Radosnu vijest* u III. i IV. razredu, a u težim prilikama još i kasnije.

Nešto glede slika i crteža za vjeronauk

Veliku ulogu imaju u priručnicima i slike. Gledajući samo na *tehnički* napredak, reklo bi se da najviše vrijede fotografije, osobito one u bojanu. Ali je krivo misliti da je didaktički vrednije sve ono što je tehnički savršenije; često je baš obratno. Fotografije se i za katekizaciju mogu sakupljati, reproducirati i pokazivati osobito s današnjim situacijama. Ali kod biblijskog *naviještanja* vjere više koristi slika ili crtež *umjetnika* kad na zgodan način prikazuje događaj i njegovo značenje. Takve slike, u stilu jasnom i shvatljivom za osjećaje, govore obično više nego fotografije.³³ Manjoj djeci odgovaraju slike realističke, ali ne komplicirane.

³³ Reprodukcije takvih slika u akvarelu, i to većinom crno-bijelom, ima priručnik *Le Seigneur nous appelle — Manuel d'initiation chrétienne pour les enfants de 7 à 9 ans*, Strasbourg 1968.

Neki pretjeruju misleći da za djecu trebaju slike koje su naslikala sama djeca. Doista, što je dijete samo naslikalo, to će i voljeti kao svoje(!) djelo. Ali neće tako gledati i na djelo druge djece.

Prijedlozi i želje

Treba da svi koji katehiziraju pruže svoju suradnju, svaki na svoj način, kako bismo došli do što boljih priručnika za naše potrebe. Zajednička iskustva i sporazumijevanje mnogih moraju dovesti do uspjeha. To se, naravno, ne postiže improvizacijom, nego marljivim i strpljivim radom. Što i kako rade kod drugih naroda, to nam može biti uzorom; ali ne treba kopirati ono tuđe.

Uviđam da ono što sam po svojem iskustvu i suradnjom mnogih do sada napisao ne odgovara u svemu. Izrazio sam svoje prijedloge i želje pa se nadam da neće trebati rušiti, nego dograđivati. I katekizacija, kad je ispravna, ne ruši, nego gradi.